

KALKE TOGFJALËSORE DHE SINTAKSORE NË GJUHËN SHQIPE

Prof. Brunilda Dashi

Departamenti i Letërsive dhe Kulturave moderne
Fakulteti i Letërsisë dhe i Filologjisë
Sapienza Universiteti i Romës, Itali
E-mail: brunilda.dashi@uniroma1.it

PËRMBLEDHJE

Ky studim analizon kalket togfjalësore dhe sintaksore në gjuhën shqipe të frymëzuara nga modele të gjuhës italiane. Meqenëse huazimi dhe kalku janë dy fenomene gjuhësore të mëvetësishme, që aktivizohen natyrshëm në kushtet e ndërndikimit të gjuhëve në kontakt, paraqitja e shkurtër dhe përqasja e tyre në këtë punim synon të nxjerrë në pah arsyet që e shtyjnë shqipfolësin të kalojë nga fenomeni i rëndomtë i huazimit të leksemave të modelit tek ai, më kompleks, i përkthimit të tyre me material gjuhësor vendës, duke respektuar strukturën dhe semantikën e gjedhes. Përgjithësisht dukuria e kalkut është prodhimtare në shqipe dhe paraqet një gamë të gjerë lentimi, ku nuk mungojnë risitë kategoriale që nuk sugjerohen nga modeli por që diktohen nga historia e vetë gjuhës amtare. Në krahasim me tipologjitë e tjera të kalkeve strukturore, kalket togfjalësore dhe sintaksore, për shkak të specifikës së formimit e të përdorimit të tyre, përbëjnë kategorinë më pak të lëvruar të këtij fenomeni të ndërndikimit gjuhësor. Ndeshen kryesisht në organet e shtypit e në televizion dhe nuk janë regjistruar në fjalorët shpjegues, pra nuk janë pranuar nga norma letrare. Sidoqoftë, kalket togfjalësore të përmendura në këtë studim po bëhen gjithmonë e më të pranishme në shqipe, disa prej tyre hasen shpesh në përditshmërinë e shqipfolësve, ndërsa kalket sintaksore janë vërtet sporadike. Hulumtimi i këtyre kalkeve vë në dukje veçoritë dhe përshtatshmërinë e lentimeve, ndërkohë synon të jetë dëshmi në të ardhmen e qëndrueshmërisë së tyre në gjuhën marrëse. Fjalët celës: huazim, kalk, leksemë

ABSTRACT

The following study analyzes syntagmatic and syntactic calques in the Albanian language under the influence of Italian linguistic models. In view of the difference between linguistic borrowings and calques, both of which activate naturally within the mutual influence of languages in contact with one another, a brief presentation of these phenomena is illustrated in this research paper along with a comparison of the two. The study's purpose is to highlight the reasons leading the Albanian speaker to shift from the ordinary phenomenon of a linguistic borrowing to a more complex one, namely the translation of foreign lexemes with the aid of native linguistic material, while preserving the structure and the semantic meaning of the foreign models. Overall the appearance of calques proves to be fruitful in Albanian and offers a wide range of new words

that do not lack linguistic innovations not deriving from the foreign model, but from the history of the receiving native language. When dealing with linguistic influence among languages, the syntagmatic and syntactic calques, unlike other types of structural calques, represent the most neglected field. The press and television broadcasting are the media where these phenomena are commonly found, yet these words are not registered in explanatory dictionaries. Hence, they are not accepted by the literary norm. Nonetheless, the syntagmatic calques presented in this paper are becoming increasingly current in the Albanian language. Some of them can be found in the day-to-day life of Albanian speakers, whereas other syntactic calques are indeed sporadic. The examination of these lexemes demonstrates the peculiarities and the adequacy of these linguistic creations, and at the same time it intends to become a future account of their stability in the receiving language. Keywords: borrowing, calque, lexeme

1. Ndërndikimi gjuhësor: huazimi dhe kalku

Në rrethana ndërndikimi gjuhësor midis popujve me një traditë shumëshekullore marrëdhënies historike dhe kulturore¹, rrjedhoja e parë është huazimi i zërave nga gjuha që perceptohet me prestigj kulturor më të lartë, dhe, në rastin tonë, kjo gjuhë identifikohet me italishten. Huazimet italiane, tashmë në numër të konsiderueshëm², shpesh janë të nevojshme sepse plotësojnë mangësi leksikore të gjuhës shqipe; mosprania e konkurrentëve në gjuhën marrëse e ndihmon shumë qëndrueshmërinë e italianizmave. Prurje të tilla, sidoqoftë, nuk parashikojnë një njohje të thellë të gjuhës model. Ky nivel njohjeje i gjuhës së huaj mbetet gjithnjë sipërfaqësor dhe shqipfolësi mjaftohet me një vjelje thjesht leksikore për të plotësuar nevojat e tij.

Ndodh shpesh që shqipfolësi, nisur nga pozitat e një niveli më të lartë të njohjes së italishtes, të arrijë të identifikojë përbërësit e fjalës italiane dhe të përpiket t'i përkthejë ata me gjegjësin e shqipes, duke krijuar një fjalë të re me material gjuhësor vendës, që respekton strukturën dhe semantikën e modelit.

Aktivizohet kështu, në kushtet e ndërndikimit gjuhësor, dukuria tjetër 'më e rafinuar dhe omplekse'³ se huazimi (designazione), fenomeni i kalkut gjuhësor (significazione). Nëse huazimi presupozon disnivel kulturor midis dy gjuhëve në kontakt, kalku, pra shqipërimi, tregon se gjuha marrëse ka material gjuhësor gjegjës me potencial imitues lentimi, prandaj ulet dukshëm disniveli midis gjuhëve në kontakt.

- 1 Khs. P. Di Giovine, Un millennio di storia linguistica albanese: l'influsso lessicale della lingua italiana, «L'Italia dialettale», rivista di Dialettologia italiana, vëll. LXIX (Seria e Tretë, V), Edizioni ETS, Pisa 2008, ff. 107-139.
- 2 Khs. B. Dashi, Italianismi nella lingua albanese, Dipartimento di Scienze documentarie, linguistico-filologiche e geografiche, Sapienza Università di Roma, Centro di Studi albanesi, Edizioni Nuova Cultura, Roma 2013.
- 3 Khs. M. Fanfani, Calchi, në Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell'italiano, vëll. I, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma 2010, f. 164.

Motivimi i shqipfolësit është për t'u lavdëruar, sepse zëri i ri pasuron inventarin leksikor të gjuhës amtare. Dhe me të vërtetë, puna e çmueshme e formimit të fjalëve të reja të kësaj tipologjie ka edhe shtysën e leksikut italian.

Përdorimi i materialit gjuhësor vendës, që mishëron strukturën dhe semantikën e gjedhes, e bën neologjizmin pothuajse të padallueshëm nga lentimet e mirëfillta brenda gjuhës; prandaj dhe veçori e këtyre leksemave-kalk, qofshin edhe komplekse, është vështirësia e dallimit nga simotrat vendëse.

Kalku është një fenomen gjuhësor i hershëm në gjuhën shqipe dhe akoma pak i hulumtuar⁴. Ai dëshmohej që në tekstet e para letrare, duke filluar nga Buzuku, sepse vetë tipologjia e shkrimeve të shek. XVI-XVII - përgjithësisht, përkthime - e ka lehtësuar ndjeshëm aktivizimin e kësaj dukurie, që ka arritur një lëvrim maksimal në pesëdhjetëvjeçarin e fundit, duke ndikuar në mënyrë të drejtpërdrejtë në pasurimin e leksikut të shqipes. Fenomeni gjuhësor është më i përhapur nga sa mund të mendohet dhe identifikimi i kalkeve nuk është gjithmonë i thjeshtë e i parashikuar.

Sipas skemave të pranura nga studiuesit e fenomeneve të ndërndikimit⁵, për lehtësi klasifikimi, kalket ndahen në kalke strukturore dhe kalke kuptimore (semantike). Nga ana tipologjike kalket strukturore mund të jenë kalke fjalësh të prejardhura ose të përbëra, gjysmëkalke (semicalchi) dhe kalke hibride.

Një grup më vete kalkesh strukturore përbëhet nga kalket frazeologjike. Duhet thënë qartë se kategoria e kalkut frazeologjik nuk është e nevojshme në gjuhën marrëse, nuk plotëson mangësi leksikore dhe nuk e pasuron inventarin e saj leksikor, por përbën një prurje të arsyeshme dhe të përshtatshme, do të thoshim, që gjuha të zhveshë petkat e provincializmit dhe të modernizohet si simotrat evropiane, aq më tepër nëse këto togje fjalësh, të hyra në shqipe nëpërmjet italishtes, kanë përdorim ndërkombëtar.

Strategjitë e ndryshme të realizimit të kalkut, sipas specifikave të gjuhëve në kontakt, i nxisin studiuesit, për lehtësi analizimi, të përcaktojnë nënndarje të tjera kategoriale: nga mënyra e realizimit, kalket strukturore mund të jenë kalke të përsosura (calchi

4 Për një bibliografi thelbësore të studimeve të dukurisë së kalkut në gjuhën shqipe khs. E. Çabej, Studime etimologjike në fushë të shqipes, vëll. I, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë 1982, ff. 117-127, me një bibliografi të shkurtër në f. 121, shënimi 1; N. Topalli, Kalke njësisish frazeologjike, «Gjuha jonë», Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë 1988, n. 2, ff. 53-58; F. Leka, A proposito degli italianismi nell'albanese, në Albanistica novantasette, a cura di I. C. Fortino, Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale - Istituto Universitario Orientale, Napoli 1997, ff. 26-28. Për një histori të shkurtër të fenomenit të kalkut në gjuhën shqipe dhe për një klasifikim tipologjik të kalkeve khs. dhe B. Dashi, I calchi linguistici nella lingua albanese. I calchi strutturali, në «Bollettino di Italianistica», Rivista di critica, storia letteraria, filologia e linguistica, n.s., anno XII, n. 2, Carocci, Roma 2015, ff. 77-116; B. Dashi, I semicalchi strutturali e i calchi strutturali ibridi nella lingua albanese, në «Linguistica e Letteratura», XLII, 1-2, Fabrizio Serra editore, Pisa – Roma 2017, ff. 269-290; B. Dashi, Calchi fraseologici nella lingua albanese, në «Bollettino di Italianistica», n.s., anno XIV, n. 1, Carocci editore, Roma 2017, ff. 108-124.

5 Për këtë argument khs. bibliografinë e cituar nga R. Gusmani, Saggi sull'interferenza linguistica, vëll. II, Le Lettere, Firenze 1983, ff. 4-5; M. Fanfani, Calchi cit., ff. 164-165.

perfetti), pra të rikrijojnë me përpikëri strukturën dhe semantikën e modelit në gjuhën marrëse dhe kalke jo të përsosura (calchi imperfetti), kur nuk arrijnë të përsërisin, për arsye të ndryshme, modelin origjinal.

Grupi i fundit tipologjik i kalkeve strukturore përmbledh kalket, që do t'i quajmë, togfjalësore (sintagmatici) dhe kalket sintaksore, objekt vëzhgimi i kësaj trajtese të shkurtër.

2. Kalket togfjalësore

Kalket togfjalësore kanë si strukturë bazë lentimi një togfjalësh të gjuhës model. Veçoria kryesore e këtij togfjalëshi është pavarësia e gjymtyrëve të tij. Ky është dhe dallimi thelbësor me kalket frazeologjike, që janë togfjalësha të barasvlershëm me njësi leksikore, prandaj dhe studiohen sikur të ishin fjalë të vetme, si zëra në fjalor.

Shqipfolësi nuk përkthen në gjuhën e vet çdo lloj togfjalëshi të gjedhes. Vëmendja e tij tërhiqet nga togje fjalësh që i konsideron “të veçanta”, që nuk i ka në gjuhën e vet, por që ka dëshirë t'i përdorë në kontekste specifike. Ndërkohë vëren se këto togje shkruhen a citohen shpesh bashkë dhe i percepton sikur të jenë shprehje të mirëfillta, pra, njësi frazeologjike. Në të vërtetë, në italishte, këto lloje sintagmash nuk klasifikohen në fjalorë si shprehje idiomatike a lokucione⁶, por shpjegohen si një kombinim i dy a më shumë fjalëve, që përdoren shpesh bashkë, saqë mund të konsiderohen si gjymtyrë të lidhura, d.m.th. gjymtyrë të bashkëpranishme (co-occorrenze⁷), ku semantika e njërës gjymtyrë kushtëzohet nga prania e gjymtyrës tjetër.

2.1 Togfjalëshi emëror

Ka strukturë emër+emër ose emër+mbiemër dhe përfshihet gjerësisht në kategorinë e kalkut togfjalësor. Përgjithësisht, struktura sintaksore mjaft e ngjashme e dy gjuhëve në kontakt e lehtëson realizimin e kalkut togfjalësor. Gjymtyrët leksikore të gjedhes përkthehen me gjegjëset e barasvlershme dhe radhiten në të njëjtën mënyrë në gjuhën marrëse. Për këtë arsye, shumica e kalkeve bëjnë pjesë në kategorinë e kalkeve të përsosura.

Është përhapur tashmë dhe përdoret qëndrueshëm togu vizë turistike/ vizë pune “shënim zyrtar me vulë të posaçme në pasaportë, me të cilin lejohet të kalosh kufirin dhe të shkosh në një shtet tjetër për turizëm ose punë”, sipas modelit visto turistico/ visto

6 Khs. F. Faloppa, Modi di dire, në Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell'italiano, vëll. II, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma 2011, ff. 908-910; po aty, F. Masini, Polirematiche, parole, ff. 1109-1112.

7 Khs. F. Faloppa, Collocazioni, në Il Vocabolario Treccani, vëll. I, vep. cit., Roma 2010, ff. 229-232.

di lavoro⁸ [“Gazeta Shqiptare” 13 korrik 2005: 7]: risia terminologjike zyrtare futet në përdorim pas viteve ‘90.

Ndeshet në gjuhën e përditshme dhe në shtyp togfjalëshi deliri i madhështisë (mjek., psikol.) “dalldi, shastisje, pështjellim mendor mendjemadhësie”, nga delirio di grandezza [“Shekulli” 22-7-2013]: përcaktori në gjinore i përshtatet rregullave sintaksore të shqipes, kur koka e sintagmës është e shquar: delir-i (togu me kokë të pashquar ndiqet automatikisht nga rasa rrjedhore: delir madhështie). Nga mënyra e rindërtimit të modelit origjinal, ky kalk ngjet me kalkun hibrid, që formohet me një leksemë të huazuar (jo të përkthyer), por në të vërtetë nuk është i tillë, sepse italianizmi delir është regjistruar më parë në FGJSH. Gjuha shqipe ka shumë huazime italiane të stabilizuara. Dhe nuk është i rrallë fenomeni i përfshirjes së tyre (khs. delir) në fenomenin tjetër të ndërndikimit gjuhësor, atë të kalkut, sidomos në mungesë të një fjale gjegjëse të barasvlershme vendëse. Realisht, lentimi i këtyre kalkeve ka një lehtësi të veçantë që shqipfolësi percepton në mënyrë të pavetëdijshme. Kjo varet nga “familiariteti” që këto leksema i ofrojnë, duke qenë se janë zëra të njohur, të përdorur, të pranuar nga norma letrare dhe të regjistruar në fjalorët shpjegues. Për të qenë më të saktë, megjithëse nuk ndryshon asgjë nga ana kategoriale, do të ishte më mirë të flitej në raste të tilla për një ndërndikim të përsëritur: huazim dhe kalk me huazim. Huazimi, si gjymtyrë e togut, rimerret sërishmi në gjuhë, kësaj radhe në momentin e formulimit të kalkut, pra gjithmonë në një mjedis dygjuhësor.⁹

Jo rrallë kriminaliteti përcaktohet në organet e shtypit dhe në programet televizive si krimi i organizuar “veprimtari kriminale e një grupi në një kohë të caktuar”, nga togfjalëshi crimine organizzato [“Bota shqiptare” 16-31 tetor 2013: 7, Top Channel 11-12-2013, 19.39, “Shekulli” 27-5-2014, 27-6-2014].

Kalku ana e errët e (grevës [së urisë]) “diçka që është e vështirë të kuptohet ose të interpretohet” përcjell me besnikëri në gjuhën marrëse edhe kuptimin e figurshëm të modelit italian il lato oscuro di (fig.) [“Shekulli” 6-6-2014].

Kalke të tjera janë të kushtëzuara nga kontekste specifike. Mund të përmendet nga arti i kuzhinës: letër kuzhine “letër thithëse e mbledhur zakonisht në një rrotull”, që përkthen me përpikëri, me emër në rrjedhore, modelin carta da cucina [2004, Kuzhina sot: 43]: emërtimi i ri hyn në përditshmërinë shqiptare me importimin e kësaj letre;

8 Semantika e zërave shqip është bazuar te Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë 1980, dhe te Fjalor i gjuhës shqipe, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë 2006. Çdo referim etimologjik dhe semantik i zërave italianë të cituar është bazuar tek Il nuovo etimologico. DELI. Dizionario etimologico della lingua italiana di M. Cortelazzo - P. Zolli, seconda edizione in volume unico a cura di M. Cortelazzo e M.A. Cortelazzo, Zanichelli, Bologna 1999, dhe te Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli, Zanichelli, Bologna 1984-2007.

9 Italianizmat e tjerë, që marrin pjesë në formimet e togfjalëshave të regjistruar në këtë punim, janë stabilizuar në gjuhë para pjesëmarrjes së tyre në dukurinë e kalkut (Khs. B. Dashi, Italianismi nella lingua albanese, vep. cit.).

(picë) katër stinët “shtresë e hollë brumi të ardhur, e gatitur me vaj, djathë mocarelë, domate, sardele etj. dhe e pjekur në furrë”, që jep shqip togun (pizza) quattro stagioni [2004, Kuzhina sot: 335]; ose (miell) tipi 00 “miell i bardhë i përfutur nga bluarja e pjesës qendrore të kokrrave të grurit”, që formohet sipas gjedhes (farina) tipo 00 [2004, Kuzhina sot: 253]. Në fjalorin e tij, Elezi regjistron miell zero dhe jep kuptimin “miell i bluar imët” (sic), që s’është përkthimi i saktë i këtij lloji mielli.

Në mënyrë sporadike përdoret në zhargonet profesionale: mbetje hapësinore “pajisje të padobishme që mbeten në hapësirat kozmike”, nga rifiuti spaziali [“Shekulli” 19-3-2014], ose mbetje mjedisore “lëndë kimike a mbeturina industriale që ndotin mjedisin”, përkthim i togut rifiuti ambientali [“Shekulli” 13-7-2017].

Specifika e togfjalëshit emëror, me rendin e përcaktuar emër+mbiemër cilësor, bën që tri kalket e mëposhtme të mos respektojnë modelin origjinar (mbiemër+emër). Ndërhyrja e shqipfolësit diktohet nga një përshtatje e pashmangshme e rendit të gjymtyrëve të modelit në gjuhën e vet. Nga ana tipologjike trajtohen si kalke funksionale por jo të përsosura të kushtëzuara (calchi imperfetti necessitati).

Në raste ndeshjesh sportive kombëtare a ndërkombëtare nëpër gazeta haset finalja e madhe (sport) “ndeshja e fundit, e rëndësishme dhe e shumëpritur”, sipas gjedhes gran finale [“Panorama” 29 qershor 2006: 32]. E njëjta gjë ndodh kur jepen çmime të rëndësishme për arritje të veçanta në fusha të ndryshme të artit: (marrin vesh) lajmin e madh “një lajm shumë të mirë, shpesh të papritur”, që përkthen togun la grande notizia [“Shekulli” 7-12-2018]. Në të dyja këto raste shqipja nuk përdor cilësinë e madh por i rëndësishëm. Zëvendësimi është i panevojshëm. Në fushata zgjedhjesh politike a vendore flitet për të përjashtuarit e mëdhenj “persona me karakteristika të veçanta që janë përjashtuar nga aktiviteti [zgjedhjet] ku janë a duhet të jenë protagonistë”, që përkthen në shqipe sintagmën il grande escluso [“Shekulli” 23-7-2017]: togfjalëshi (gjymtyra emërore e kallëzuesit emëror) përshtatet me një kryefjalë në numrin shumës, prandaj regjistrohet në këtë numër. Edhe kësaj radhe cilësi është i tepërt në shqipe.

2.2 Togfjalëshi foljor

Ky lloj togfjalëshi është më pak i pranishëm në dukurinë e kalkut në shqyrtim. Për herë të parë në rubrikën Fjala shqipe në vend të fjalës së huaj në vitin 1991 regjistrohet togu marr spunto “rast a rrethanë që të sugjeron kryerjen e diçkaje”, që përkthen pjesërisht modelin italian prendere spunto [Fjala shqipe: 69, “Shekulli” 18-11-2013, 7-4-2014, “Panorama” 12-10-2013, 22-6-2014]: dukuria e huazimit të zërit spunto është e njëkohshme, kontekstuale, me fenomenin e kalkut. Leksema, e papërshtatur në shqipe, ende nuk është pranuar nga norma; prandaj duhet konsideruar si fjalë e papërkthyer që

përdoret vetëm brenda këtij kalku. Për këtë arsye kalku i përket kategorisë së hibridëve¹⁰.

Një tjetër kalk i një togfjalëshi foljor është [ai] fik (76) qirinj “ka ditëlindjen; kremton ditëlindjen duke fikur qirinjtë e vegjël që vendosen mbi tortë”, sipas gjedhes spegnere le candeline [Ora News 15-10-2020]: me gjithë renditjen e saktë të përbërësve të togut, nga ana kategoriale bëhet fjalë për një kalk funksional por jo të përsosur, sepse prapashtesa zvogëluuese e modelit nuk është përkthyer me gjegjësin semantik në gjuhën marrëse për shkak të specifikës së kësaj gjuhe, e cila nuk e përdor rëndom zërin qirith.

Shpesh sintagmat e kalkuara janë të përsosura, por të panevojshme, dysore, sepse i kanë simotrat e tyre në shqipe, si shkoj në det, që përkthen togun andare al mare [TVA 9-2-2006, 9.00, Çela: 7]: norma letrare parashikon një togfjalësh me një huazim francez: shkoj në plazh (khs. fr. aller à la plage). Mund të shtohet këtu dhe një botë me... “sasi e madhe”, nga un mondo di... [2004, Kuzhina sot: 606]: kalku ruan edhe kuptimin e figurshëm të modelit, por leksema e përdorur në shqipe në këtë kontekst është mal “grumbull a numër i madh sendesh; diçka me përmasa të mëdha”: një mal me...

Shpesh funksioni kuptimor i pazakontë në gjuhën marrëse e orienton shqipfolësin të përdorë thonjëzat, si te togu “çmenden” çmimet “rriten jashtë mase”, sipas gjedhes impazziscono i prezzi [“Gazeta Shqiptare” 16 qershor 2006: 9]. Kur modeli italian ka një përdorim sektorial ai ruhet edhe në replikë: luaj “pisët” (sport) “lojë që shkel kërkesat dhe rregullat e vendosura dhe të pranura”, nga giocare sporco [“Gazeta Shqiptare” 17-11-2013]. E njëjta gjë ndodh me gjedhen që paraqet një kuptim të figurshëm: mbyll “rubinetin”, “diçka që ka si funksion të ndërpresë ose të riaktivizojë një kredi, një ndihmë etj.”, nga chiudere il rubinetto (fig.) [Top Channel 14-12-2013, 19.31], ose e shtunë “e zezë”, “ditë fatkeqësish ose pesimizmi”, që përkthen sabato nero (fig.) [“Shekulli” 7-7-2018].

3. Kalke sintaksore

Ndryshe nga kalket togfjalësore me gjymtyrë të bashkëpranishme (co-occorrenze), kalket sintaksore përbëhen nga togje të lira fjalësh. Shqipfolësi fut në gjuhë lentime që nuk përputhen me rregullat sintaksore të saj. Kalke të tilla, teorikisht, mund të minojnë strukturat e gjuhës marrëse. Shqipfolësi, i ndikuar tej mase nga modeli, e përkthen atë në mënyrë automatike dhe me një besnikëri të tepruar. Në momentin e ligjëritimit ai nuk arrin të kuptojë se lidhja e gjymtyrëve të togfjalëshit të krijuar prej tij, në këndvështrim strukturor ose kuptimor, është e gabuar në gjuhën e vet. Kjo “lajthitje” e rastit është zakonisht fryt i nxitimit gazetaresk. Struktura e modelit bëhet pa dashje mbizotëruese.

Shembujt në shqipe nuk janë të shpeshtë. Me përjashtime të rralla, pjesa më e madhe e kalkeve sintaksore të regjistruara në këtë punim bën pjesë, më saktë, në kategorinë

10 Khs. R. Gusmani, Saggi sull’interferenza linguistica, vëll. I, Le Lettere, Firenze 1981, f. 56; M. Fanfani, Calchi, në Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell’italiano, vëll. I, vep. cit., f. 165.

e kalkut të kushtëzuar nga motivacioni i rremë (calco per falsa motivazione), d.m.th. togje të përkthyer keq, ose, më mirë, të keqkuptuara nga shqipfolësi, i cili pretendon se e njeh mirë italishten, por në të vërtetë nuk arrin të interpretojë drejt semantikën e modelit.

3.1 Folja

Ndër kategoritë gramatikore të përshtatura nxitimthi sipas rregullave sintaksore të gjuhës italiane, folja është më e pranishmja.

Me rastin e vizitës zyrtare të Presidentit italian Giorgio Napolitano, shtypi dhe emisionet televizive përkthejnë nxitimthi fjalën e tij, duke lentuar pa dashje një kalk sintaksor: (do të vazhdojmë) të bëjmë avokaten (për Shqipërinë) [“Shekulli” 5-3-2014]; (do të vazhdojmë) të bëjmë avokatin (e Shqipërisë) [Shqiptariitalise.com 5-3-2014]; (Italia do të vazhdojë) të bëjë avokatin (për Shqipërinë) [Top Channel 5-3-2014], sipas modelit fare l’avvocato (di) me kuptimin “(të jetë) mbrojtës, përkrahës (i...)”. Pra është i gabuar përdorimi i foljes kalimtare bëj (fare) me kundrinë të drejtë në vend të foljes vetvetore bëhem (diventare) ose jam (essere) me kallëzuesorin e kryefjalës: bëhem, jam avokati... Me t’u kuptuar gabimi, të nesërmen del në gazetë interpretimi i saktë i fjalëve të Presidentit, me sa duket, pas konsultimit me ekspertë të gjuhëve në kontakt: do të vazhdojë të japë një mbështetje të vendosur... [“Shekulli” 6-3-2014].

Dëshmia e parë e përdorimit të foljes kam pranë leksemës kujdes del në Mesharin e Gjon Buzukut (kam kujdes) [Ashta: 351]. Kalku, tashmë i përhapur por jo i regjistruar në fjalorët shpjegues, bëj kujdes “kam parasysh, kam kujdes” [Top Channel 4.5.2006, ore 21]; bëni kujdes [newsbomb.al 24-11-2015, lajmifundit.al 5-9-2016, intv.al 28-05-2017, Ora News 7-2-2017, 18-6-2018], përkthen togun italian fare attenzione, renditja është e drejtë, por këmbimi i foljes ndihmëse kam, kryesisht në mënyrën urdhërore (kini), me foljen kalimtare bëj (bëni) është i panevojshëm dhe i bie ndesh traditës shkrimore të shqipes. Shqipfolësi nuk percepton se dhe vetë italishtja s’e përdor foljen fare me kuptimin kryesor të saj, bëj, por me kuptimin e figurshëm prestare “jap, ofroj, i kushtoj”: fare/prestare attenzione “i kushtoj vëmendje, kujdes; jam i vëmendshëm, i kujdesshëm për diçka a ndaj diçkaje; kam kujdes”.

Kalku i kushton prangat “i sjell si pasojë heqjen e lirisë”, jep në shqipe modelin costare le manette [NOA 2-2-2016]: folja jokalmimtare pavetore kushton në kuptimin e figurshëm “do, kërkon, sjell shumë mundime” ngatërrohet me foljen kalimtare homonime kushtoj “vë ose jap gjithçka në shërbim të dikujt a të diçkaje; tregoj kujdes, përkushtoj” (i kushton jetën). Folja kushton lidhet në shqipe me një ndajfolje: pak, shumë, shtrenjtë etj. (rrethanor sasi) jo me një temë emërore në kallëzore (kundrinë e drejtë). Po kështu, rrezikon serinë C (sport) “bën diçka që ka si pasojë kalimin në një kategori tjetër”, frymëzohet nga rischiare la serie C [“Shekulli”, 5-7-2006]: forma jokalmimtare e foljes rrezikoj, e ndjekur nga një kundrimë e drejtë, vë në dukje një veprim

“që mund të sjellë një rrezik” (rrezikon jetën), por jo kalimin p.sh. në një kategori të caktuar sporti, që në vetvete nuk paraqet asnjë rrezik: rrezikon të kalojë në serinë C.

I çuditshëm është lentimi jam me një... “kam marrëdhënie dashurie me dikë”, që sjell në shqipe stare con un... [“Shekulli” 28-6-2006]: autori i kalkut i shton foljes jam, pa e menduar gjatë, kuptimin e foljes së modelit italian “avere una relazione sentimentale”. Parafjala me tregon “shoqërim ose qenien në të njëjtin vend a në të njëjtën gjendje me një tjetër”. Gjithkush kupton, gjatë leximit, se një person shoqërohet me dikë, por nuk mendon se midis tyre ka lidhje afektive, siç hamendëson italishtja. Po aq i pazakontë është kalku sa për të mbetur (në...), sipas tanto per restare (in...) [“Shekulli” 10-9-2012], që përdor foljen mbetem në vend të foljes përmbahem (me trajtë të shkurtër në dhanore): i përmbahem (temës). I panevojshëm është zëvendësimi i foljes së traditës shkoj (shkoj me pushime) me foljen marr në kalkun marr pushimet, nga prendere le ferie [“Shekulli” 13-7-2006, 16-4-2014, “Gazeta Shqiptare” 9-6-2013].

Gazetari i rrëmbyer bie në kurthin e përkthimit tejet besnik të titullit origjinal të veprës narrative Il paese dove non si muore mai, shkruar italisht nga shkrimtarja Ornella Vorpsi: vdiset [Vendi ku nuk vdiset kurrë (sic)] jep modelin si muore [“Panorama” 25-11-2013]: folja jokalimtare vdes nuk ka formë pësore-vetvetore në shqipe, por është fryt i përkthimit të gabuar të një forme të paqenë pavetore të foljes morire: nëse si dice, si fa, si vive kanë gjegjëset flitet (nga flas), bëhet (nga bëj), jetohet (nga jetoj) atëherë si muore ka gjegjësen vdiset (!) (nga vdes).

Nëse gabimet e shqipfolësve në atdhe janë të papranueshme në këndvështrim gjuhësor, ambienti italian, ku jetojnë, e kushtëzon shumë gjuhën e të rinjve shqiptarë. Gabimet lindin nga moslëvrimi i gjuhës amtare në mjediset familjare apo institucionale. Nevoja e përkthimit simultan, për të treguar se e “njohin” gjuhën shqipe, i bën të rinjtë të gabojnë në mënyrë të pandërgjegjshme. Prandaj, ndeshet shpesh (më) bëj një zile [studentë shqiptarë të kursit të gjuhës, 7-3-2006], sipas modelit italian fare uno squillo, tashmë i përdorur dhe në atdhe. Dëgjohej rrallë edhe kam... vjeç [2006], nga avere... anni: është rasti i një studenti shqiptar 20 vjeçar, lindur në Shqipëri dhe mërguar në Itali në moshë të njomë, që përdor foljen kam në vend të foljes jam për të treguar moshën e vet.

Të paktë janë shembujt e përdorimit pa vend të kategorive të tjera gramatikore.

3.2 Mbiemri

Përsa i përket kategorisë së mbiemrave mund të shënohet kalku hera jote e dytë, që përkthen la tua seconda volta [“Panorama” 21-2-2016]: përkthimi i modelit është i saktë, por renditja e gjymtyrëve të togefjalëshit të zgjeruar respekton, me të drejtë, sintaksën e shqipes (pronori dhe cilësori ndjekin emrin) jo atë të italishtes. Nga ana tipologjike, kalku quhet jo i përsosur i kushtëzuar (imperfetto necessitato). Në shqipe përdorimi i mbiemrit pronor është i tepërt, i papërshtatshëm: bëhet fjalë për pjesëmarrjen

e bashkëbiseduesit për herë të dytë në një aktivitet dhe kuptohet qartë që kjo pjesëmarrje është kryer dhe i përket vetëm bashkëbiseduesit, askujt tjetër. Tërheq vëmendjen kalku përzierje e fituar, sipas *impasto ottenuto* [2004, Kuzhina sot: 9]: shqipfolësi ngatërroi mbiemrin prejfoljor e fituar, nga folja jokalimtare fitoj me kuptim “dal fitues; arrij diçka”, me mbiemrin e përfutur, nga folja jokalimtare përfutoj me kuptimin “krijoj, formoj”.

3.3 Ndajfolja

Për kategorinë e ndajfoljeve mund të përmendet kalku jam jashtë “jam përjashtuar nga një grup, një listë etj.”, sipas gjedhes *restare, rimanere fuori* [“Gazeta Shqiptare” 20 korrik 2005: 5]: në shqipe jashtë është ndajfolje vendi (rri jashtë) jo mbiemër escluso (i përjashtuar), si pretendon shqipfolësi i rrëmbyer; ose kalku të punosh me... është shumë bukur, nga *lavorare con...* è molto bello [“Koha Jonë” 1-4-2014]: folja jam ndiqet gabimisht nga ndajfolja (bukur) dhe jo nga mbiemri (është e vështirë, e lehtë, e përshtatshme etj.), që duhet të cilësojë një marrëdhënie pune; ndajfolja bukur ka gjegjësen e vet bene në italishte: këndon bukur “canta bene” ose vishet bukur “veste bene”. Krijon një fjalë të re kalku vështirësisht të pajtueshëm, nga modeli difficilmente conciliabili [Lubonja: 1], ku vështirësisht, neologjizëm i rastit, zëvendëson ndajfoljen vështirë, të normës letrare.

3.4 Parafjala

Për kategorinë e parafjalëve citohet lidhen në martesë “martohen”, nga unirsi in *matrimonio* [“Shekulli” 29-4-2011]: përdorim i gabuar i parafjalës në me foljen vetvetore lidhem: togjet lidh martesë (te zëri martesë) dhe lidhen me martesë (te zëri lidhem) janë regjistruar duke filluar nga FGJSSH; ose në tre ditë, nga in *tre giorni* [“Gazeta Shqiptare” 8 janar 2006: 45]: përveç mospërshtatjes së numërorit me emrin në gjininë femërore (tri ditë), është i gabuar përdorimi i parafjalës në në vend të parafjalës për me kuptimin e “kohës sa zgjat diçka, kur përsëritet, e kohës që duhet për të bërë një punë etj.” (e shoqëruar zakonisht me një numëror).

Përfundime

Si përfundim, mund të themi se lentimi i kalkeve togfjalësore e sintaksore është një fenomen i pranishëm në gjuhën shqipe, megjithëse jo fort i përhapur. Nëse kalket togfjalësore të bashkëpranishme mund të konsiderohen shpesh si një prurje pozitive në gjuhën marrëse, si një risi a modernizim i idiomës mëmë, kalket sintaksore lindin kryesisht nga moskuptimi i saktë ose nga keqinterpretimi i gjedhes italiane. Struktura

sintaksore e ngjashme e dy gjuhëve në kontakt bën që kalket të jenë përgjithësisht të përsosura. Kalku jo i përsosur kushtëzohet herë-herë nga rregullat sintaksore të shqipes që nuk përputhen me modelin. Në prani të një huazimi italian, klasifikimi i mëtejshëm kategorial nuk është automatik dhe nuk mund të përgjithësohet: për të përcaktuar kategorinë e kalkut me huazim italian të qëndrueshëm apo me huazim kontestual, çdo lëtim duhet shqyrtuar si rast më vete.

Burimi parësor për vjeljen e kalkeve strukturore dhe kuptimore, në përgjithësi, janë fjalorët shpjegues, fjalorët dygjuhësh por edhe organet e shtypit dhe televizioni. Po të vërejmë shembujt e përmendur në këtë punim, ndryshe nga kategoritë e tjera të kalkut strukturor, përfshirë këtu dhe kalkun frazeologjik, togjet fjalësore të bashkëpranishme apo togjet të lira nuk janë regjistruar në fjalorë. Domethënia është e qartë. Përdorimi jo vetëm që s'është i qëndrueshëm, sidomos përdorimi i kalkeve sintaksore, por rëndom, siç u vu në dukje, është i papërshtatshëm në shqipe.

Vetëm koha do të vërtetojë stabilitetin e tyre. Një ide e qartë do të krijohet me botimin e përditësuar të fjalorit shpjegues. Ndërkohë këtu hetohet dukuria gjuhësore për të parë zhvillimin e saj në të ardhmen.

BIBLIOGRAFIA:

- AKADEMIA e shkencave e shqiperise (2006), *Fjalor i gjuhës shqipe*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- AKADEMIA e shkencave e shqiperise (1980), *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- AKADEMIA e shkencave e shqiperise (1991), *Fjala shqipe në vend të fjalës së huaj*, «Gjuha jonë», n. 1, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- ASHTA k. *Leksiku i plotë i veprës së Gjon Buzukut* (1555), «Buletin shkencor i Institutit Pedagogjik dyvjeçar të Shkodrës», Shkodër, 1964, numër i posaçëm, ff. 119-184; 1965, ff. 59-96; 1966, n. 4, ff. 27-66, ribotim *Leksiku historik i gjuhës shqipe*, vëll. I, Universiteti i Shkodrës 'Luigj Gurakuqi', Sektori Shkencor i Albanologjisë, Shkodër 2000 (ribotim i edicionit të 1996-s), ff. 281-494.
- CABEJ e. (1982), *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, vëll. I, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- CELA Z. (2007), *Për dashurinë shkruhet pas vdekjes*, Ideart, Tiranë.
- CORTELAZZO M. & ZOLLI P. (1999), *Il nuovo etimologico. DELI. Dizionario etimologico della lingua italiana*, seconda edizione in volume unico a cura di M. Cortelazzo e M.A. Cortelazzo, Zanichelli, Bologna.
- DASHI B. (2013), *Italianismi nella lingua albanese*, Dipartimento di Scienze documentarie, linguistico-filologiche e geografiche, Sapienza Università di Roma, Centro di Studi albanesi, Edizioni Nuova Cultura, Roma.
- DASHI B. (2015), *I calchi linguistici nella lingua albanese. I calchi strutturali*, në «Bollettino di Italianistica», Rivista di critica, storia letteraria, filologia e linguistica, n.s., anno XII, n. 2, Carocci, Roma.
- DASHI B. (2017), *I semicalchi strutturali e i calchi strutturali ibridi nella lingua albanese*, në «Linguistica e Letteratura», XLII, 1-2, Fabrizio Serra editore, Pisa – Roma.

- dASHI B. (2017), *Calchi fraseologici nella lingua albanese*, në «Bollettino di Italianistica», n.s., anno XIV, n. 1, Carocci editore, Roma 2017.
- di GIOVINE P. (2008), *Un millennio di storia linguistica albanese: l'influsso lessicale della lingua italiana*, «L'Italia dialettale», rivista di Dialettologia italiana, vëll. LXIX (Seria e Tretë, V), Edizioni ETS, Pisa.
- eLEZI M. (2006), *Fjalor i gjuhës shqipe*, Enti botues "Gjergj Fishta", Tiranë.
- fALOPPA F. (2010), *Collocazioni*, në *Il Vocabolario Treccani*, vëll. I, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma.
- fALOPPA F. (2011), *Modi di dire*, në *Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell'italiano*, vëll. II, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma.
- fANFANI M. (2010), *Calchi*, në *Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell'italiano*, vëll. I, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma.
- gUSMANI R. (1981), *Saggi sull'interferenza linguistica*, vëll. I, Le Lettere, Firenze.
- gUSMANI R. (1983), *Saggi sull'interferenza linguistica*, vëll. II, Le Lettere, Firenze.
- LEKA F. (1997), *A proposito degli italianismi nell'albanese*, në *Albanistica novantasette*, a cura di I. C. Fortino, Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale - Istituto Universitario Orientale, Napoli.
- LUBONJA F., "Standard", Tiranë 4 tetor 2006.
- MASINI F. (2011), *Polirematiche, parole*, në *Il Vocabolario Treccani. Enciclopedia dell'italiano*, vëll. II, Istituto dell'Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma.
- TOPALLI N. (1988), *Kalke njësish frazeologjike*, «Gjuha jonë», n. 2, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- ZINGARELLI N. (1984-2007), *Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*, Zanichelli, Bologna.

Gazeta –edhe on-line- e *TV* (*Shekulli*, *Gazeta Shqiptare*, *Bota shqiptare*, *Panorama*, *Koha Jonë*, *shqiptariitalse.com*, *intv.al*, *lajmifundit.al*, *newsbomb.al*, *NOA*, *Ora News*, *Top Channel*, *TVA*).

Shkurtime e shkurtesa

Ashta = K. Ashta

Çela = Z. Çela

Elezi = M. Elezi

FGJSH = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë 2006.

FGJSSH = *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë 1980.

Fjala shqipe = *Fjala shqipe në vend të fjalës së huaj*, «Gjuha jonë», Tiranë 1991.

Lubonja = F. Lubonja